

Jakša BILIĆ

Smotra duhovnoga obzorja Viktora Žmegača

Viktor Žmegač, *Kulturološki kvartet*, Matica hrvatska, Zagreb, 2023.

U Matičinoj biblioteci HIC ET NUNC izdana je zbirka sažetih esejističkih zapisa pokojnoga korifeja hrvatske germanistike Viktora Žmegača (1929.–2022.), prvotno objavljenih u kolumnističkom nizu *Večernji zapisi* u časopisu *Vijenac* (2018.–2022.). Eseje je za života izabrao i tematski raspodijelio sam autor, a postumno su dodana četiri neobjavljena zapisa autobiografskih reminiscencija impresionističke fakture („Moji nastavnici“, „Slatinski crteži“, „Virovitički dani“ i „Đurđanovačke godine“). Zapisi su raspoređeni prema četirima tematskim težištima („Književnost“, „Gradovi“, „Glazba“ i „Opće kulturološke teme“) kojima je omeđen kružni luk Žmegačeva kulturološkoga horizonta. Autor se, u malim večernjim kondenzatima, većinom posve opuštena duktusa, dotiče većine provodnih motiva svojega misaonog svijeta, čiju je izgradnju započeo istraživanjima za svoje prvo znanstveno djelo *Glazba u stvaralaštvu Thomasa Manna* (*Die Musik im Schaffen Thomas Manns*, 1959), te sigurnim zahvatom zaokružio u eruditskom sintetskom pregledu povijesti njemačke kulture (*Od Bacha do Bauhauusa*, 2006), studiju glazbene kulture Europe (*Majstori europske glazbe*, 2009) i u prikazima urbanih središta europske kulture, obojenim osobnim kulturnim i estetskim nagnućima (*Četiri grada. Kulturološki obzori*, 2017; *Portreti gradova. London, Venecija, München, Sankt Peterburg. Kulturnopovijesni prikazi*, 2019). Upućen će čitatelj, na temelju cjelokupna čitateljskoga iskustva s Žmegačevim djelima, lako prepoznati neke od tema kojima se autor detaljnije pozabavio u ranijim književnoznanstvenim elukubracijama. Razasuti po stranicama ove zbirke za književne i kulturne sladokusce izniču cvjetovi prosudbe o pitanjima odnosa književnoga teksta i zbilje u fenomenu fantastičnosti i mitizacije (*Umjetnost i zbilja – Kunst und Wirklichkeit*, 1969; *Književnost i filozofija povijesti*, 1994), izviru pronicljivi uvidi u ono duhovno polje u koje se upisuju raznorodni fenomeni književnosti i intelektualnih iskustava na prijelomu i početku 20. stoljeća (*Tradi-*

cija i inovacija – Tradition und Innovation, 1993; *Bečka moderna*, 1998, 2. izd. 2012; *Strast i konstruktivizam duha*, 2014), te teku smirene i pitke vode tumačenja naravi – tradicijski zadano – trivijalnih pripovjedačkih formi (prilog u zborniku *Vješto ugođeno ubojstvo – Der wohltemperierte Mord*, 1971; *Književno stvaralaštvo i povijest društva*, 1976).

Čitatelje sklone zahtjevnijoj misaonosti upućujemo na tekstove iz kulturološke i književne kategorije u kojima se Žmegač dotiče fenomena osjetilne uvjetovanosti kulturno-književnih percepcija i predodžbi, vrijednosti riječi kao gradivnoga tkiva i misaonoga *telosa* pjesničkoga stvaralaštva, diskurzivnih reprezentacija kolektivnih identiteta (natuknica: imagologija), tipoloških razdioba duhovnih proizvoda i epistemoloških pristupa te socioloških aporija raznorodnih modela kanoniziranja književnih vrijednosti u moderni i postmodernosti. Lakše su i pitkije večernje štivo autorov tematološki zapis o motivu voća u književnosti i slikarstvu, nujna kritika fenomena povodnja autobiografskih izdanja kojekakvih blijedih i bezličnih „junaka modernoga doba“ te pošast opsjednutosti digitalnim oblicima komunikacije i interakcije sa zbiljom (natuknice: *selfi*, *tetovaže*, *brade*). Kulturološki su pregnantni zapisi o razvoju tehnike strojeva i rasvjete, raspodjeli privrženosti između poklonika bicikala i automobila, te svjedočanstva o zanesenim dojmovima koje su ove tehničke naprave ostavljale na raznovrsne pisce zapadnoga i srednjoeuropskoga kulturnog kruga. Zgodan je kulturološko-komparatistički štiklec o fenomenu *boeme* u Europi i Hrvatskoj s neočekivanom ženskom vizurom iz života „najveće pjesnikinje u povijesti njemačke književnosti“, Else Lasker-Schüler. Filmofilsku pozornost zaokupit će poredbeni osvrt na odabrane odredbene značajke sjevernoameričkoga i europskoga kinematografskoga kruga. Nadalje, bilježite su autorove teme, koje zatječemo u najranijim germanističkim prinosima, osvrti na historiozofiju poslijeratne europske drame (natuknice: *Beckett*, *Ionesco*, *Dürrenmatt*) i izricanje nesklonosti prema postmodernim oblicima dramske igre simbolizirane napose u onome što autor naziva „povratkom predindividualističkom modelu“ redateljskog kazališta, u kojemu se izbjegava izvorna zamisao pisca scenskom reinterpretacijom klasika po redateljskom novatorskom nahodanju, pri čemu se – provincijski zadano – teži još „nevidenom“.

Kružnicu autorovih kulturoloških i socioliterarnih interesa zatvaraju dva zapisa o čijim je temama autor također pisao u svojim ranijim tekstovima. U prvome skicira sažet model povijesnoga razvoja pojma artificijelnosti u umjetničkom stvaralaštvu, koji prema njemu vrijednosno kulminira u sjetnom sjaju u remek-djelima trolista autoru neobično dragih književnika: Charlesa Baudelairea, Joris-Karla Huysmansa i Oscara Wildea; te u njihovu egzaltiranom pristajanju uz ideal čiste ljepote, a nauštrb puste korisnosti i „opće amerikanizacije života“. U drugom zapisu osvrće se na književnopovijesno jedinstvenu 1922. godinu, književni *annus mirabilis*¹ razdoblja moderne, za koje su nastala „prevratnička djela bez premca u stvaralaštvu 20. stoljeća“. Autorovu smotru izvanrednih književnih

ostvarenja započinje praižvedba Hofmannsthalove neobarokne alegorijske drame *Salzburški veliki teatar svijeta* (*Das Salzburger große Welttheater*) i objava Benno-ve groteskne pjesničke zbirke *Sabrani spisi* (*Die Gesammelten Schriften von Gottfried Benn*). Međutim, okosnicu izvanredne neobičnosti 1922. godine u književnoj povijesti moderne čini trolist, sada već klasičnih, pjesnika: Rilke, Eliot i Valéry; te dva trolista romanopisaca i dramatičara: Joyce, Kafka i Hašek, te Pirandello, Brecht i Kraus.

Pojmovno-egzegetski konstrukti, u prizmi kojih se najprikladnije smještaju zbirke *Čarī* (*Charmes*), *Devinske elegije* (*Duiniser Elegien*), *Soneti Orfeju* (*Die Sonette an Orpheus*) i *Pusta zemlja* (*The Waste Land*), osebujan su hermetizam, apstraktna ontološka mitizacija i egzegetska otvorenost.² Žmegaču je osobito stalo do toga da istakne gotovu čarobnjačku vještinu ophođenja riječima ovoga pjesničkoga trolista kojima oni zaodijevaju svoju „oporu misaonost“ – ideal čiste poezije (*la poésie pure*). Pjesnički prodori poetskoga trolista uvjerljivo su protumačeni kao intertekstualni preduvjet, duhovni poticaj i „provokativan trag“ koji je omogućio pjesništvo postmoderne. Joyceovu „golemu intelektualnu konstrukciju“, prema Žmegaču, krasi dubinska mitska perspektiva na dvije vremenske ravni, kompozicijska osebjnost nalik na glazbenu partituru i jezična inventivnost, kojoj postoje samo rijetki takmaci u književnosti postmoderne (npr. David Foster Wallace, *Beskrajna poruga – Infinite Jest*). Kafkin postumni *Dvorac* (*Das Schloss*) obilježava zagonetnost i otvorenost tumačenja smisla, obveza kojega se prenosi na samoga čitatelja, dok se tegobnost ozračja mjestimice rasplinjuje ironijskim sjenčanjem naracije. Ironijski vrhunac 1922. Hašekovi su *Doživljaji dobrog vojaka Švejka za svjetskoga rata*, djelo koje Žmegač tumači kao „pohvalu subverzivnosti koja se glupara“.

Velika teatarska kompozicija *Posljednji dani čovječanstva* (*Die letzten Tage der Menschheit*, 1918/1919, 2. izd. 1922) reportažna je panorama zločinačkih riječi i događaja austrijskoga kulturnoga kruga u razdoblju Prvoga svjetskog rata ispričana glasovima „šovinističkih malograđana, vojnih osoba, ratnih izvjestitelja, urednika novina i diplomata“. Krausova „satirička tragedija“, tumači Žmegač, pruža viziju totaliteta jednoga svijeta u rasulu, tjelesnom i duhovno-moralnom. Pirandellovu takozvanu tragediju *Henrik IV. (Enrico IV)* Žmegač čita u ključu pojmova psihološke introspekcije i ironije. Ustanovivši izostanak „sukoba nepo-

---

¹ Aluzija na prirodoznanstvenu *annus mirabilis*, „čudesnu godinu“, koja se zbila prvotno 1666. kada je Isaac Newton osmislio sustav integralnoga računa, razložio spektralnu strukturu svjetlosti i riješio problem gibanja nebeskih tijela konceptom gravitacije, a čiji je književni odjek istoimena Drydenova poema iz 1667; druga je *annus mirabilis* 1905. kada je Albert Einstein, tada zaposlenik patentnoga ureda u Bernu, objavio pet revolucionarnih članaka koji su usmjerili istraživanje u fizici za sljedećih 50 godina.

² Glasovita je Valéryeva izjava: „Moje su pjesme kao sicilijanska krčma. Svatko će u njoj pronaći ono što sam u nju donese.“

mirljivih, podjednako vrijednosno obilježenih pozicija“ kao odredbenog obilježja klasične tragedije, prepoznaje avangardni postupak iscrtavanja igre u kojoj su „granice između istine i privida zamagljene, propusne, relativne“, a koji stavlja pod znak upitnosti mogućnost uspostave čvrste zbilje i našega određenja u njoj. Dugoročniji i plodonosniji ironijski proplamsaj jedinstvene 1922. godine Žmegač prepoznaje u pojavi kazališnoga deziluzionizma spram gledateljstva („gledatelj ne [bi smio] ostaviti pamet u garderobi“, „*der Theaterbesucher [sollte] sein Gehirn nicht in der Garderobe abgeben*“) u Brechtovu komadu *Bubnjevi u noći* (*Trommeln in der Nacht*), u kojemu se osebnim cinizmom rastvaraju psihološke konvencije građanske kazališne tradicije te se otvara put Brechtovu grotesknom modernizmu, kao i Dürrenmattovu sarkastičnom teatru egzistencijalne krize.

Tematski krug zapisa o gradovima čine dvije verzije, zapravo, istoga teksta o kulturnim fenomenima Budimpešte, Salzburga, Amsterdama, Frankfurta na Majni i Kopenhagena (dodanom u drugoj inačici teksta), a koje autor za života nije preoblikovao u treću knjigu iz niza o kulturološki bremenitim gradovima. Osim toga, Žmegač pojašnjuje zašto su iz njegova vidokruga izostale romanske i mediteranske metropole poput Rima, Atene, Carigrada (Istanbula) ili, recimo, Madrida ili Barcelone. Razloge tome može se pronaći u izostanku iskustvene autopsije, kao i autorovu manjku interesa za romanski kulturni krug, za koji se nije smatrao dostatno naobrazbeno opremljenim i predodređenim. Niz autobiografskih crtica, vježbi iz „memorijskoga impresionizma“, autor je rasporedio obrnutom kronologijom u sjećanjima na osječko drugovanje sa slikarom i scenografom Zlatkom Bourekom (1929–2018), prisjećanjima na pročitane knjige (natuknice: *Minervino* izdanje djela Miroslava Krležę, esej *Thomasa Manna o Schopenhaueru*, *Herman Hesse*, *Karl May*, *Erich Kästner*, *Aldous Huxley*), glazbena otkrića (*Johann Sebastian Bach*, *Franz Schubert*, *Ludwig van Beethoven*, *Johannes Brahms*), Osječku filharmoniju, glumce i predstave Osječškoga kazališta, secesijsku arhitekturu Osijeka, osobna iskustva s ruskom emigracijom i političke represalije komunističkoga režima, ali i na vlastito rano otkriće glasovitih jazz-pijanista (*Thelonius Monk*, *Errol Garner*, *Lennie Tristano*), visoku kvalitetu osječke zabavnoglazbene scene i prve doživljaje opčaranosti sedmom umjetnošću.

U preostalim četirima autobiografskim zapisima Žmegač nam pruža rane književne (*E. T. A. Hoffmann*, *Erich Kästner*, *Karl May*, *Mark Twain* i *Ernest Hemingway*) i izvanknjiževne dojmove iz djetinjstva u Slatini obogaćene toplim prikazom figure svoga oca liječnika i majke, glazbeno obrazovane Njemice. Doznajemo da je za gimnazijskog školovanja u nižim razredima virovitičke gimnazije drugovao s braćom Borisom i Milkom Kelemenom, pa se sa sjetom prisjeća prve klavirske poduke i muzikološke lektire (Josip Andreis, *Povijest glazbe*, 1942) koju nije ispuštao iz ruku putujući iz Slatine za Viroviticu svaki dan vlakom. Nakon rata 1945. slijede godine života u Đurđenovcu, gdje mu je otac bio premješten. Ondje je dublje zaronio u svijet zahtjevnijih djela njemačke književnosti (*Stefan Zweig*, *Jakob Wassermann*, *Franz Werfel*, *Heinrich* i *Thomas Mann*,

Alfred Döblin, Reiner Maria Rilke, Joseph Roth i Franz Kafka) koja su presudno oblikovale njegova nagnuća i kasniji odabir germanističke karijere. Tematski blok zaokružen je srdačnim *hommageom* ranim učiteljima i dojmljivim katalogom sveučilišnih nastavnika, koji su formirali njegove navike i duhovne vidike, od ranih slatinskih dana do studijskoga boravka u Göttingenu (*Zdenko Škreb, Wolfgang Kayser, Wolfgang Boetticher, Rudolf Gerber*).

U muzikološkom tematskom bloku, povodom dvjesto i pedesete godišnjice Beethovenova rođenja (1770–1827), nalazimo sjajan minijturni prikaz kulturoloških dimenzija skladateljeva djela i utjecaja. Izuzetno je zanimljiv autorov zapis o recepcijskim uspjesima Dore Pejačević, Brune Bjelinskoga i Osječanina Marka Tajčevića u njemačkim glazbenim krugovima. Prizivanjem osobnih reminiscencija obogaćen je maestralni kratak prikaz velikoga hrvatskoga skladatelja Brune Bjelinskoga, kojega Žmegač dosjetljivo, ali i s pravom naziva „neoklasicistom duha“. I na koncu, čitatelje će vjerojatno iznenaditi Žmegačev pozitivni sud i svojevrsna fasciniranost vještinom jazz-glazbenika koji su muzicirali na razmeđi jaza i klasične glazbe. Poimence su spomenuti Dave Brubeck, Jacques Loussier, a osobito je oduševljen izvedbama Bacha i Händela američkoga pijanista Keitha Jarretta. Zbirci *Kulturološki kvartet* predviđam trostruku službu. Novim i mlađim čitateljima poslužiti će kao sinoptički pregled i propedeutika u širinu i šarolikost onih književnih i kulturnih fenomena kojima je Viktor Žmegač posvetio svoja kasna sintetska djela, a kojima su priprema i preduvjet bile dubinske i detaljne studije iz ranije faze njegova znanstvenoga bavljenja književnošću, glazbom, likovnim umjetnostima i mnogostrukim kulturnim aspektima ljudskoga života i stvaralaštva. Poznavateljima Žmegačeva književnoznanstvenoga i kulturološkoga opusa bit će ona podsjetnik i poticaj da se vrate ponovnom iščitavanju preko stotine radova i prinosa u različitim znanstvenim časopisima, zbornicima i priručnicima, a ponajviše kao povod ponovnom poniranju u jednu od tridesetak briljantnih monografskih rasprava. Naposljetku, ovaj će esejiistički rukovet svoju najprikladniju porabu naći na noćnome ormariću najšire čitalačke publike, koja će uživati u zrelih duhovnih plodovima oštromna književnog znanstvenika i profinjenoga stilista, kojemu je teško naći premca u hrvatskoj kulturnoj sredini.